

І. С. Корчемна
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
м. Київ

**АРХІВНА СПАДЩИНА Ф.П. ШЕВЧЕНКА В ФОНДАХ
ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ
УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО У СВІТЛІ
СУЧАСНОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ**

Документи члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук, професора, лауреата Державної премії України, видатного фахівця з історії України на різних етапах її розвитку Ф.П. Шевченка, які зберігаються в особовому архівному фонді (ф. 349) Інституту рукопису НБУВ, є надзвичайно змістовним і цінним зібранням з різної тематики. Найбільш вагому для істориків частину архівної спадщини вченого складають наукові праці фондоутворювача, що розкривають його як джерелознавця, історіографа, археографа, знавця архівної справи.

Однією з провідних тем, досліджуваних науковцем, стала Велика Вітчизняна війна. Перебуваючи у воєнні роки на таких посадах, як директор Чернівецького обласного державного архіву (1940–1941), директор Краснодарського крайового державного архіву (1941), завідуючий архівом Ради Народних Комісарів Узбецької РСР (1942), начальник науково-видавничого відділу Архівного управління Узбецької РСР (1942–1943), начальник науково-видавничого відділу Архівного управління Української РСР (1943–1945), завідуючий кафедрою архівознавства Київського університету, заступник голови Комісії з історії Вітчизняної війни при Академії наук УРСР (1945–1949), Ф.П. Шевченко мав доступ до документальної інформації, яку використав згодом при написанні таких праць, як Методичні рекомендації “Про складання хронологічного довідника “Тимчасова окупація німецькими загарбниками населених пунктів України та визволення їх Червоною Армією” (1946), рецензії на збірник документів “Звірства та злочини німецько-фашистських

загарбників на Чернігівщині та боротьба радянського народу за своє визволення (1941–1943 рр.)” (1946), на “Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Чернігівської області і звільнення їх Червоною Армією” (за ред. П.В. Дніпровського та О.В. Малкієля) (1947). Вчений написав ґрунтовні зауваження на такі збірники документів і матеріалів, як: “Люди Радянської Житомирщини про німецьку каторгу” (1947), “Документи обвиняют. О режиме немецко-фашистских захватчиков в Черновицкой области (1941–1944 гг.)” (1947), “Листи дніпропетровців з фашистської каторги” (1948), “Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Київщини та визволення їх Червоною Армією (1941–1944)” (1948), “Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза” (т. 1) (1948), “Німецько-фашистські окупанти на Сумщині і народний партизанський рух (вересень 1941 р. – вересень 1943 р.)” (1949).

Ф.П. Шевченко, маючи багаторічний досвід роботи в архівах, організував збирання архівних і мемуарних матеріалів про війну з нацистською Німеччиною, зокрема на території України, писав передмови, рецензії, заключення, в яких розглядав архівні джерела і документальні публікації в тісному зв'язку з відповідним історичним періодом. Як історик-архівіст був керівником під час описування і наукової обробки зібраних матеріалів.

Водночас з дослідницькою роботою Ф.П. Шевченко був редактором та автором передмови до збірника документів “Листи з фашистської каторги” (1947) – достовірних свідчень радянських громадян, які були відправлені на примусову роботу до нацистської Німеччини. Історик виступав редактором і автором передмови до документального збірника “Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні” (1963). Досліджуючи і опрацьовуючи першоджерела, що пов'язані з історією Великої Вітчизняної війни, дослідник вніс великий вклад у вивчення національної історії періоду 1941–1945 рр.

Займаючись питанням вивчення історії Буковини, зокрема визвольних рухів у цьому регіоні, Ф.П. Шевченко опублікував ряд праць, присвячених цій проблемі, а саме: статті: “Революция в России и Буковине в 1917–1918 годах” (1947), “Лук'ян Кобилиця” (1951), “Селянський рух на Буковині під час революції 1848 р.” (1952); розділ “Революционное движение в Буковине в 1848 г.” у збірнику “Рево-

люція 1848–1849 гг.” Поглиблюючи своє вивчення історії Буковини, Ф.П. Шевченко пише огляд до збірника документів “Документи з історії Північної Буковини ХІУ–ХУ ст. в сучасному румунському археографічному виданні” (1958). Висвітленню історії Буковини також присвячена доповідь Ф.П. Шевченка на конференції в Чернівцях “Питання наукової періодизації історії Буковини” (10 грудня 1968 р.). Оскільки питання стосовно історії Буковини в контексті загальної історії України було мало досліджене, то висвітлення цієї тематики має важливе значення для розвитку української історичної науки.

Діапазон інтересів історика-науковця був надзвичайно широким. Але найплідніше працював Ф.П. Шевченко над дослідженням історії України середини ХУІІ ст., зокрема такої важливої історичної події, як Визвольна війна 1648–1654 рр. на чолі з Богданом Хмельницьким. Шевченко вніс вагомий доробок не тільки в конкретну розробку цієї проблеми, але й у зміцнення її джерельної бази такими працями, як: рецензія на фундаментальний збірник “Документи Богдана Хмельницького (1648–1657)” (упор. І. Крип’якевич, І. Бутич) (1957), редактором якого він був; статті: “Дипломатична служба на Україні під час Визвольної війни 1648–1654 рр.” (1964), “Реєстр війська Запорізького 1649 р. – джерело історії козацтва на Україні” (1966); тексти виступів по радіо “Переяславська Рада та її історичне значення” (1978), “Визвольна війна українського народу 1648–1654 рр.” (1978).

Учений брав активну участь у краєзнавчих конференціях, на яких у своїх доповідях мав можливість розкривати події Визвольної війни в різних регіонах України, наприклад, “Адміністративно-територіальний устрій Поділля під час Визвольної війни 1648–1654 рр.” (Подільська історико-краєзнавча конференція, 1990).

Значну увагу Ф.П. Шевченко приділяв питанням методології та методики історичних досліджень, неодноразово виступав з теоретичними статтями, доповідями з питань архівознавства і археографії, в яких розкривав їх значення, специфіку, досліджував зв’язки з іншими історичними дисциплінами. Це статті “Захоплююча професія (Про істориків-архівістів)” (1948) та “Археографія в зв’язках із спеціальними історичними дисциплінами” (1988), лекція “Методика використання друкованих джерел і підготовка історіографічного нарису” (1967).

Ф.П. Шевченко вважав, що серед ряду спеціальних історич-

них дисциплін є такі, які перебувають у стані перетворення на окремі галузі історичної науки. Зокрема, він виділяв і теоретично розробляв проблему краєзнавства як окремої галузі історичної науки, а також висвітлював стан його розвитку в Україні. Так, у доповіді “Зв’язок історичного краєзнавства з спеціальними історичними дисциплінами” (конференція у Вінниці, 20 жовтня 1982 р.) велика увага приділялася питанням взаємозв’язку таких історичних дисциплін, як історіографія, джерелознавство, архівознавство, археографія, історична бібліографія, історична географія, топоніміка, дипломатика, сфрагістика, геральдика, філігранологія, палеографія, хронологія, метрологія, нумізматики, генеалогія з історичним краєзнавством. Також надзвичайно важливою галуззю історичної науки, що посідає значне місце в творчому доробку Ф.П. Шевченка, є історична географія, практичне використання якої полягало у розробці програми і підготовці Атласу історії Української РСР. Так, питання хронології, історичної картографії як складової частини історичної географії знайшли своє висвітлення в статті “Про структуру та список карт III тому Національного атласу УРСР – “Історія українського народу та Української РСР” (1966), в доповідях “Про створення історичного атласу України” (1968), “Принцип створення і зміст історичного атласу України” (1968). У статті “Праці мовознавців з топоніміки” (1957) Ф.П. Шевченко наголошує на взаємозв’язку різних галузей суспільних наук, що надзвичайно потрібний в розробці ряду спільних проблем, наводячи, як приклад, допоміжну історичну дисципліну – топоніміку.

Подією в українській історіографії було опублікування в 1959 р. статті “Про створення “Вступу до історичної науки”, в якій вчений доводить, що для історії як науки особливо актуальним є створення “Вступу” як окремої дисципліни, що повинна відповісти на низку питань пояснювального характеру щодо розуміння історії. Він проводить аналогію з іншими науками, а саме з мовознавством, в якому багато питань стосовно мови знайшли свій розгляд у “Вступі до мовознавства”. Ф.П. Шевченко у своєму “Вступі” окреслює своє бачення поняття “історична наука”, про розуміння істориками загального і конкретного.

У вступі, вважає автор, повинні розглядатися питання, які мають розкрити значення і завдання історичної науки як такої, що тісно пов’язана із сучасністю, а також питання розробки теоретичних питань історіографії. Зокрема, він говорить про єдність і зако-

номірність історичного процесу, про взаємозв'язок фактів і теорії. Далі вчений зазначає, що різні галузі суспільних наук не повинні бути ізольовані одна від одної, а, навпаки, мати тісний взаємозв'язок і взаємовплив. Історик має використовувати це в своїх дослідженнях, враховуючи специфіку, здобутки і надбання кожної з них.

У своїй праці Ф.П. Шевченко велику увагу приділяє “допоміжним” історичним дисциплінам, виокремлюючи серед них історіографію, що проходить шлях перетворення на окрему галузь історичної науки, а також ряд інших, використання яких є надзвичайно важливим для історичного дослідження.

Автор піднімає питання методики і організації наукової роботи та наголошує, що історик повинен вміти пов'язати в своїх дослідженнях теорію з практикою.

Загалом стаття “Про створення ”Вступу до історичної науки” мала важливе значення і залишається актуальною й нині, насамперед, як для істориків-початківців, так і для фахівців.

Ряд проблем методичного та методологічного характеру порушується в теоретичній статті “Про суд історії” (1966), де в алегоричній формі ставиться питання розвитку історичної науки. Вчений зазначає, що минуле має органічний зв'язок із сучасністю, тобто що всі явища і події, які відбуваються в теперішній час, обов'язково мають своє коріння в минулому, що кожна людина, вибудовуючи плани на майбутнє, обов'язково враховує досвід попередників, зважає на нього з тим, щоб не повторювати помилок, – завдяки цьому наше суспільство рухається вперед. А тих, хто не рахується із законами розвитку суспільства, з поступом історії, вона карає, засуджує, розставляючи з часом все на свої місця.

Значне місце в статті займає питання ролі, місця та діяльності істориків у “суді” історії. Автор порівнює їх з експертами, слідчими, оборонцями і звинувачувачами. Так, історик, намагаючись знайти історичну істину, розв'язуючи актуальні проблеми історії, має бути наполегливим, не робити поспішних висновків, спиратися на об'єктивні факти, враховуючи набутий історичний досвід з усіма його плюсами та мінусами. Ф.П. Шевченко, викладаючи програму того, як повинні працювати історики, критикує тих, які спотворюють свої завдання та обов'язки, уникають труднощів, суб'єктивно ставляться до тих чи інших подій та явищ в історії, що призводить до фальсифікацій процесів історичного розвитку. “Суд” історії Ф.П. Шевченко розкриває не тільки як “суд” часу, а як закономірний роз-

виток суспільства, як об'єктивний підсумок усього історичного досвіду.

У архівній спадщині Ф.П. Шевченка особливе значення має стаття “Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну?” (1966). Ця праця була присвячена 100-річчю від дня народження великого українського історика. Оцінка наукової спадщини та політичної діяльності М. Грушевського в українській радянській історіографії була різко негативною і однобічною – як буржуазного націоналістичного історика. Ф.П. Шевченко виступав проти упередженого ставлення до наукових праць історика, відзначаючи, що життєвий і творчий шлях М. Грушевського був складним та суперечливим. У своїй статті він, спираючись на неопубліковані джерела, намагався аргументовано розглянути причини еміграції М. Грушевського у 1919 р. та повернення на батьківщину в 1924 р., діяльність академіка в умовах радянської влади.

Отже, архівна спадщина Ф.П. Шевченка є багатою скарбницею знань з різних галузей історичної науки.